

ช่างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี

นางสาวละเอียต วิสุทธิแพทย์

004346

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๒

15482200

ELEPHANTS IN SANSKRIT AND PALI LITERATURES

Miss La-iad Visuddhibedya

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts
Department of Eastern Languages
Graduate School
Chulalongkorn University**

1979

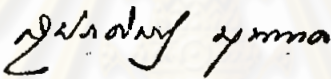
หัวข้อวิทยานิพนธ์   ช่างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี

โดย   นางสาวละเอียก วิสุทธิแพทย์

แผนกวิชา   ภาษาตะวันออก

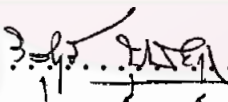
อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัคดา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุญนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์วิสุทธ บุษยกุล)

.... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัคดา)

.... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ฟ้าพานิช)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์   ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี
 ชื่อนิสิต   นางสาวละเอียต วิสุทธิแพทย์
 อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมน์ดคา
 แผนกวิชา   ภาษาตะวันออก
 ปีการศึกษา   ๒๕๒๑

บทคัดย่อ

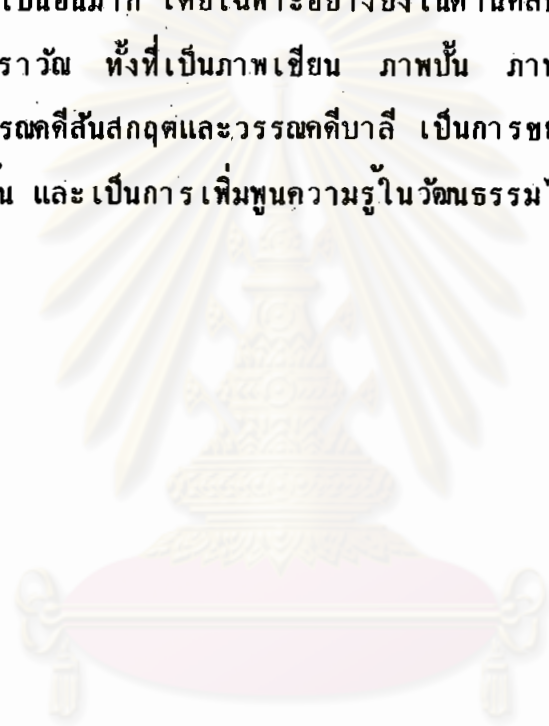
วัตถุประสงค์ของการวิจัย เรื่องช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี เพื่อศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับช้าง เป็นการรวบรวมเรื่องราวและบทบาทของช้างที่สำคัญจากวรรณคดีสันสกฤต เช่น มหาภารตะ รามายณะ และคัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ และจากวรรณคดีบาลี ได้แก่ พระไตรปิฎก พระธรรมบท และชาดกภูมิธรรมา เป็นต้น

เนื้อหาของวิทยานิพนธ์แบ่งออกเป็น ๔ บท บทแรกเป็นบทนำ กล่าวถึงความ เป็นมาของปัญหา ตลอดจนถึงวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ ๒ ความสำคัญของช้างในวรรณคดี สันสกฤตและวรรณคดีบาลี บทที่ ๓ บทบาทของช้าง ที่สำคัญในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดี บาลี บทที่ ๔ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผลของการวิจัย ทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของช้าง และได้แนวความคิดว่า ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี มาจากคติความเชื่อ สืบเนื่องมาแต่ศาสนา กล่าวคือ ช้างในวรรณคดีสันสกฤตเป็นช้างพาหนะของเทพเจ้า จึงมีบทบาทเพื่อช่วยเหลือ รักษา กำจัดโลกอยู่ประจำทิศ ๔ ทิศ และช้างไอรಾವณ์มีส่วนช่วยพระอินทร์ในการทำให้ฝน ตก ทำให้อาณาเมืองอุดมสมบูรณ์ ประชาชนมีความสุข และชาวอินเดียมีความเชื่อถือว่าพระ-คเณศเทพเจ้าผู้มีพระเศียร เป็นช้างช่วยคุ้มครองผู้เดินทาง และช่วยให้ผู้นับถือบูชาประสบ ความสำเร็จในกิจการทั้งปวง

ส่วนแนวความคิดและบทบาทของช่างในวรรณคดีบาลีเป็นไปตามหลักคำสอน ใน พุทธศาสนา คือไม่ทำความชั่ว ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ และเป็นไปตามความเชื่อ เกี่ยวกับกฎแห่งกรรมว่า ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คือทำกรรมอย่างไรย่อม ได้รับผลอย่างนั้น

เรื่องราวของช่างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลีเข้ามามีบทบาทในวรรณคดี สังคม และวัฒนธรรมไทยเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในค่านิยมศิลปกรรมไทย เราได้เห็น ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ทั้งที่เป็นภาพเขียน ภาพปั้น ภาพแกะสลักอันวิจิตรงดงาม การศึกษาเรื่องช่างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี เป็นการขยายความรู้ของวัฒนธรรม อินเดียให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเป็นการเพิ่มพูนความรู้ในวัฒนธรรมไทยอีกส่วนหนึ่งด้วย.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Thesis title   Elephants in Sanskrit and Pali Literatures.
 Name   Miss La-lad Visuddhibedya
 Thesis advisor   Associate Professor, Saksri Yamnadda, Ph.D.
 Department   Eastern Languages
 Academic Year   1978.

Abstract

It is the purpose of this thesis to conduct a study on the traditional beliefs respecting elephants by collecting data pertinent to them from Sanskrit and Pali literary works. The Sanskrit sources include in particular the Mahābhārata, the Rāmāyana and the Puranic literature, whereas the Pali sources cover the Buddhist canon and important Commentaries.

The thesis is divided into 4 chapters. The first is introductory, stating the topic of the thesis and the research method adopted. The second chapter deals with the importance of elephants in Sanskrit and Pali literatures. The third chapter gives the roles of leading elephants in the aforementioned literatures. The fourth chapter gives a conclusion and suggestion for further research.

It is found that idea on elephants as found in Pali and Sanskrit literary works may in general be traced back to more ancient religious beliefs. In Sanskrit literature, elephants are

referred to as vehicles of gods. Hence elephants which are stationed one on each direction, have the roles of protecting and maintaining the world. The Airavana elephant helps the god Indra in giving beneficent rains to the world. The elephant-headed god Gaṇeśa is believed to give protections to travellers, and grants success to his worshipper.

In Pali literature, ideas concerning elephants follow the Buddhist teaching in general. Their stories discourage evil acts, encourage good deeds and promote purification of thoughts. The stories follow closely the Karma belief that good or evil deeds will produce results similar in nature.

Beliefs concerning elephants in Sanskrit and Pali literature play important roles in Thai literature, Society and other aspects of Thai culture, especially in the Thai arts. Indra on his Airavana elephant is a common theme and can be found in paintings, Sculpture and carvings. Study on elephants not only gives us wider knowledge of Indian culture but better understanding of our own Thai tradition.

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ ด้วยความเมตตาช่วยเหลือของอาจารย์ทุกท่านในแผนกภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้วิจัยสำนึกในพระคุณของอาจารย์ทุกท่านที่ได้ให้ความรู้ต่าง ๆ อันเป็นผลแก่การศึกษา ค้นคว้าวิจัย และใคร่ขอถือโอกาสกล่าวนามอาจารย์ไว้ ณ ที่นี้ด้วยความเคารพ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์วิสุทธิ์ บุษยกุล อาจารย์หัวหน้าแผนกภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอย่างสูงที่ได้ตรวจแก้ไขโครงร่างวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำในการเขียนวิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในบางโอกาส ผู้วิจัยตระหนักในความกรุณาของอาจารย์ และระลึกในพระคุณอยู่เสมอ

อาจารย์ที่ผู้วิจัยสำนึกในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมันต์ดา อาจารย์แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการที่อาจารย์ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ได้ให้ความเมตตาต่อผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่งในการตรวจแก้ไขโครงร่างวิทยานิพนธ์ และกรุณาสละเวลาในการตรวจแก้วิทยานิพนธ์ตลอดจนแปลสำนวนภาษาให้เป็นอย่างดี จนกระทั่งงานวิจัยสำเร็จลงไปด้วยดี ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในพระคุณของอาจารย์เป็นอย่างยิ่งและขอกราบขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แยม ประพัฒน์ทอง ได้ให้คำแนะนำในการหาข้อมูลเกี่ยวกับช้างในวรรณคดีบาลีเป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความเมตตากรุณาของอาจารย์เป็นอย่างสูง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ฟ้าพานิช ผู้รักษาราชการแทนหัวหน้าแผนกภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการให้กำลังใจเป็นอย่างดีแก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณอาจารย์ทัศนีย์ ลินสกุล อาจารย์แผนกภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการค้นคว้าหาข้อมูล ผู้วิจัยได้รับความสะดวกเป็นอย่างดีและมีความซาบซึ้งในน้ำใจเป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง อาจารย์อภิชาต ปานเจริญ ป.ธ. ๑, พ.ม., ศาสตราจารย์พิเศษ
ปริญญาโทวรรณคดีสันสกฤตจากมหาวิทยาลัยพาราณสี อาจารย์ประจำแห่งสภามหามกุฏราช-
วิทยาลัย ได้กรุณาเสียสละเวลาช่วยตรวจแก้การแปลข้อมูล และให้ความช่วยเหลือในการ
แก้ไขข้อสงสัยของผู้วิจัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง

อีกประการหนึ่งงานวิจัยนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ได้ก็ด้วยได้รับความอนุเคราะห์
เป็นอย่างดียิ่งจากมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในด้านตำราและการจัดพิมพ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระ-
คุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

และผู้วิจัยขอขอบคุณบรรดาเพื่อน ๆ น้อง ๆ ที่เรียนสาขาวิชาเดียวกัน และศิษย์
ที่เป็นส่วนในการให้กำลังใจช่วยเหลือให้งานวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จบริบูรณ์.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ม
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญรูป.....	ข
คำชี้แจง.....	ท
บทที่	

๑. บทนำ.....	๑
ความเป็นมาของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย.....	๑๓
ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย.....	๑๓
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๓
๒. ความสำคัญของช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี.....	๑๕
ความสำคัญของช้างโดยทั่วไป.....	๑๕
ลักษณะของช้างตามธรรมชาติ.....	๑๕
ช้างเป็นตัวแทนของความเป็นอำนาจในพุทธศาสนาและศาสนา พราหมณ์.....	๑๖
ความสำคัญของช้างต่อการปกครองบ้านเมือง.....	๑๗
ช้างแก้ว.....	๑๘
ความสัมพันธ์ของช้างกับฝน.....	๒๓
ความสำคัญของช้างในวรรณคดีสันสกฤต.....	๒๔
ความสัมพันธ์ของช้างกับเทพเจ้าและฤๅษี.....	๒๔
ประวัติความเป็นมาของช้าง.....	๒๔
ช้างประจำทิศ.....	๒๖

เกี่ยวกับอวัยวะบางส่วนและอุปนิสัยบางอย่างของช้าง.....	๓๘
กลิ่นและความร้อนเผาตัว.....	๓๘
การตกมันของช้าง.....	๓๘
เหงื่อของช้าง.....	๓๘
ช้างมีนิสัยชอบดมมูลมูลตรของตน.....	๓๘
ช้างถูกสาป.....	๔๐
พระเจ้าแผ่นดินผู้จับช้าง เป็นองค์แรก.....	๔๑
กำเนิดหมอช้าง เป็นคนแรก.....	๔๑
ลักษณะที่ดีและไม่ดีของช้าง.....	๔๒
การเจ็บป่วยและการเยียวยา.....	๔๔
ความสำคัญของช้างในวรรณคดีบาลี.....	๔๖
ลักษณะของบุคคลที่ได้ชื่อว่านาคะในพุทธศาสนา.....	๔๖
บุคคลได้ชื่อว่านาคะย่อมมีความสงบ.....	๔๖
บุคคลได้ชื่อว่านาคะย่อมละออกจากหมู่เหมือนช้างละออก จากโขลง.....	๔๘
พระพุทธเจ้าทรงยกพระองค์เป็นนาคะช้างตัวประเสริฐ....	๕๖
คุณสมบัติของพระภิกษุเปรียบกับคุณสมบัติของช้าง.....	๖๑
ตระกูลของช้าง.....	๖๓
ข้อคิดเกี่ยวกับความไม่ประมาท.....	๖๔
ข้อคิดเกี่ยวกับความอดทนของช้าง.....	๖๖
ข้อคิดเกี่ยวกับความละเอียด.....	๖๘
ข้อคิดเกี่ยวกับรอยเท้าของช้าง.....	๖๘
รอยเท้าช้างเปรียบกับความไม่ประมาท.....	๖๘
รอยเท้าช้างเปรียบกับความเลื่อมใสศรัทธา.....	๗๐
การเหยี่ยวดูของพระพุทธเจ้าเหมือนช้าง.....	๗๒
คติเกี่ยวกับช้างจากชาตก.....	๗๒

ความเป็นผู้กตัญญูจากสี่ลวนาคราชชาติก..... ๑๓

เกี่ยวกับความริษยาจาก ทูมเมธชาติก..... ๑๕

ความไม่มีเมตตากฎมาต่อสัตว์จากลทุกิกชาติก..... ๑๖

ความไม่เหมาะสมของผู้ใช้ผ้ากาสาвањеจากกาสาวชาติก..... ๑๖

การมีกำลังและการกระทำจริงยอมได้รับผลสำเร็จจาก
 สังคามาวจร ชาติก..... ๔๐

การไม่เชื่อฟังคำตักเตือนเป็นผลร้ายต่อชีวิตจากอินทสมานโคตต-
 ชาติก..... ๔๓

การขาดสติจากหุพผลกฏฐชาติก..... ๔๕

ความจงรักภักดีของช่างฟังจากสุวรรณกักกฐชาติก..... ๔๖

ค่านามที่ใช้เรียกช่าง..... ๔๘

๓. บทบาทของช่างที่สำคัญในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี..... ๕๓

    บทบาทของช่างที่สำคัญในวรรณคดีสันสกฤต..... ๕๓

    พระคเณศในฐานะที่มีพระเศียร เป็นช่าง..... ๕๓

    ช่าง ไอรราวตะ..... ๑๐๕

    บทบาทของช่างที่สำคัญในวรรณคดีบาลี..... ๑๒๑

    บทบาทของช่างที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า..... ๑๒๑

        พระเศวตกฤษุชร์ ในพระสุบินของพระนางสิริมหามายา..... ๑๒๑

        ช่างคิริ เมชล์..... ๑๒๓

        ช่างนาฟ้าคิริ..... ๑๒๔

        ช่างปาลีไลยกะ..... ๑๓๔

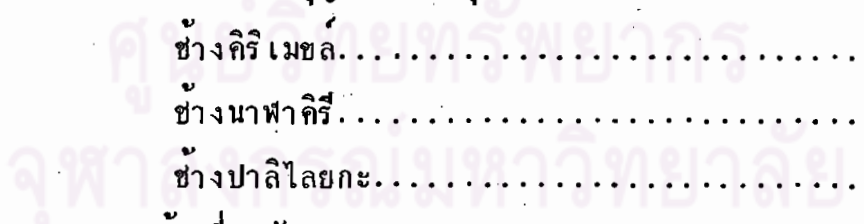
    บทบาทของช่างที่สำคัญในชาติกและพระธรรมบท..... ๑๔๑

        ช่าง เอราวณ..... ๑๔๑

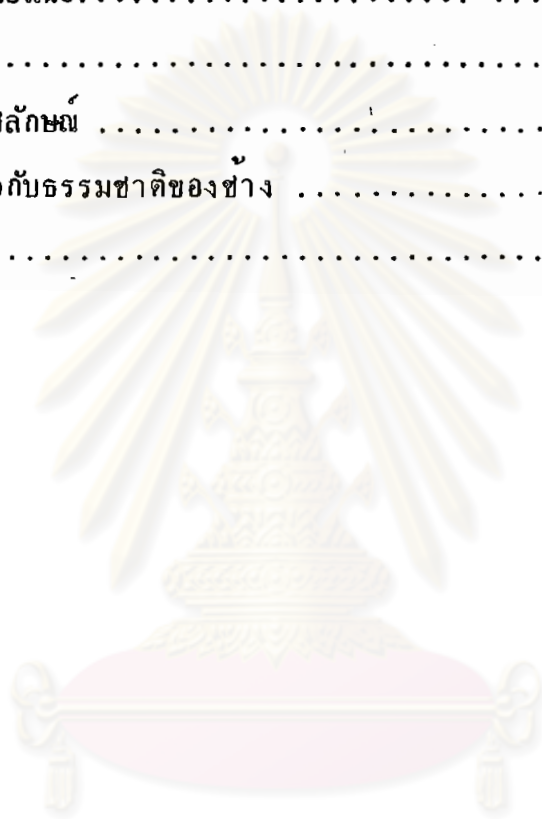
        ช่างฉัททันต์..... ๑๔๒

        ช่างปัจฉัยนาค..... ๑๖๕

        ช่างมาตุโปสกะ..... ๑๖๐

ข้างมหิพามุข.....	๑๗๙
ข้างของอลีนจิตตกุมาร.....	๑๘๓
ข้างปา เวกะ.....	๑๘๒
ข้างภัททวดี.....	๑๘๔
๔. สรุปและขอเสนอแนะ.....	๑๘๙
บรรณานุกรม.....	๒๐๔
ภาคผนวก ก. ตำราพระคชลักษณ์	๒๑๖
ภาคผนวก ข. ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของช้าง	๒๕๑
ประวัติผู้เขียน	๒๘๐

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ ๑	ประตูกำแพงด้านตะวันออกของพระสถูปคำมูลิ..... ๒๗
รูปที่ ๒	พระวิษณุบรรทมบนอนันตนาคราชในเกษียรสมุทร..... ๓๑
รูปที่ ๓	พระคเณศพร้อมด้วยพระศิวะ, พระนางปารวตี และพระนารท.. ๔๔
รูปที่ ๔	พระนางปารวตี, พระศิวะ, พระคเณศและนันทิ..... ๔๕
รูปที่ ๕	พระคเณศและพระนางสร้อยศรี..... ๕๖
รูปที่ ๖	พระอินทร์ทรงช้างไธรวัด..... ๑๐๖
รูปที่ ๗	การกวณเกษียรสมุทรของเทพเจ้าและอสูร..... ๑๑๗
รูปที่ ๘	ช้างนาฬาคีรีละพยศ..... ๑๓๐
รูปที่ ๙	ช้างนาฬาคีรี..... ๑๓๑
รูปที่ ๑๐	ช้างปาลีไลยกะ..... ๑๓๕
รูปที่ ๑๑	ช้างเอราวัณ..... ๑๔๘
รูปที่ ๑๒	มาตังคกริเทพ..... ๒๒๒
รูปที่ ๑๓	ช้างคิริเมชลไตรคายุคตรีเศียร..... ๒๒๓
รูปที่ ๑๔	พระโกญจนาเนศวรคิวัตร..... ๒๔๘
รูปที่ ๑๕	ลักษณะของช้างอาฟริกาและช้างเอเซีย..... ๒๕๗

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำชี้แจง

การใช้อักษรย่อ และ เลขหมายในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

การใช้อักษรย่อ

Amar.	:	Amarkoṣa
A.V.	:	Atharvaveda
H.	:	Harivamśa
Mbh.	:	Mahābhārata
Mn.	:	Mānava Dharmasāstra
R.	:	Rāmāyaṇa

การใช้เลขหมาย

เลขหมายใน	Amarakoṣa	ใช้	ภาค / วรรค / โศลก
เลขหมายใน	Atharvaveda	ใช้	เล่ม / บท / หน้า
เลขหมายใน	Mahābhārata	ใช้	บรรพ / บท / โศลก
เลขหมายใน	Mānava Dharmasāstra	ใช้	บท / โศลก / หน้า
เลขหมายใน	Rāmāyaṇa	ใช้	ภาค / บท / โศลก
เลขหมายในพระไตรปิฎก		ใช้	เล่ม / ข้อ / หน้า
เลขหมายในนิบาตชาดก		ใช้	เล่ม / หน้า
เลขหมายในมาตังคลีลา		ใช้	ปก / ข้อ / หน้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย